

MONIKA MORGENSTERNOVÁ
LENKA ŠULOVÁ
LUCIE SCHÖLL

Bilingvismus a interkulturní komunikace

Vzor citace: MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L.
Bilingvismus a interkulturní komunikace. 1. vyd. Praha :
Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, 128 s.

Publikace vznikla za podpory Grantové agentury České republiky,
GA ČR 406/08/0423 a výzkumného záměru Ministerstva školství,
mládeže a tělovýchovy MSM 0021620841.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Morgensternová, Monika

Bilingvismus a interkulturní komunikace / Monika Morgensternová,
Lenka Šulová, Lucie Scholl. – 1. vyd. – Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011.
– 128 s.

ISBN 978-80-7357-678-3

37.03-053.2 * 81'246.2 * 316.72 * 316.772.4

- výchova dítěte
- bilingvismus
- kulturní identita
- interkulturní komunikace
- kolektivní monografie

316.4/.7 – Sociální interakce [18]

MOTTO KNIHY

„Od chvíle, kdy lidská bytost přišla na svět, se stala komunikace nejdůležitějším faktorem určujícím, jaké vztahy si člověk vybuduje, co se mu v životě přihodí, jak dokáže přežít, rozvíjet důvěrné vztahy, jak bude výkonný, jaký dá životu smysl.“

(Virginie Satirová, 1994, str. 52)

ÚVOD

Text je určen pro pedagogy a rodiče, kteří se setkali s interkulturní problematikou nebo se o ni zajímají či vychovávají dítě bilingvně. Mapuje základní otázky bilingvní výchovy a interkulturní komunikace.

V prostředí mateřských a základních škol se v posledních letech objevuje stále větší počet dětí cizinců či dětí, které mají jednoho rodiče cizince. Pedagogové se tak mohou ocitnout v situaci, že neví, jak mají komunikovat s daným dítětem či s rodiči-cizinci. Každá strana může přispět k tomu, že vzájemná komunikace je nejasná a vede k různým nedorozuměním, což může negativně ovlivnit i práci s dítětem. Interkulturní komunikace se vyznačuje tím, že účastníci v rozhovoru naráží na rozdíly ve vzájemných komunikačních stylech, na rozdílné vnímání a chování a může dojít k oboustranné nejistotě či komunikačním bariérám.

Stejně tak pracují pedagogové s dětmi, které vyrůstají v bilingvní (dvojja-zyčné) rodině. Je dobré zdůraznit, že není třeba se této situace bát. Bilingvní dítě samo dobře cítí, jaký jazyk má pro komunikaci s určitou osobou zvolit. A tak plynule přechází z němčiny, když se loučí s tatínkem v šatně, do češtiny, když se vítá s paní učitelkou.

V 50. letech minulého století byl považován bilingvismus některými vědci za škodlivý. Tvrdili, že bilingvismus způsobuje nižší inteligenci. Ještě v 60. letech minulého století se objevovaly hypotézy, že bilingvismus je pro dítě příliš velkým zatížením. Novější studie naopak poukazují na to, že bilingvismus je velmi dobrým tréninkem pro mozek, což vede k rozvoji ostatních kognitivních schopností.

Publikace ukazuje trendy v bilingvní výchově a nabízí rady, jak k dítěti přistupovat.

1 Význam řeči obecně

Jednou ze základních rovin lidské komunikace je bezpochyby řeč. V mnohých světových jazycích je dítě nazýváno na základě latinského „in fans“, což lze přeložit jako nemluvně. Toto označení však ve světle aktuálních výzkumů pokulhává, neboť lze považovat za prokázané, že dítě s matkou komunikuje od počátku své existence, dokonce ještě v období svého prenatálního vývoje a „mluví“ s ní velmi brzy po svém narození.

„Při osvojování řeči dochází v relativně velmi krátkém období k paralelnímu zvládnutí různých aktivit, tvořících komplex řečových dovedností. Dítě se musí naučit slyšené rozčlenit, dekódovat, porozumět, imitovat, vhodně užít, prosadit se v komunikaci, upoutat na sebe pozornost“ (Šulová, 2004, str. 104).

Lze se domnívat, že nejdůležitějším činitelem ve vývoji řeči je věk dítěte a spolu s ním úroveň psychické a fyzické vyspělosti, stupeň jeho motorického, kognitivního, sociálního i jazykového vývoje. Druhým určujícím činitelem je potom stimulace dítěte z prostředí, především nejbližší rodinou – rodiči. Celkově lze říci, že zcela klíčovou úlohu sehrává matka a oba rodiče pro své dítě právě v oblasti řečových projevů přibližně do čtyř let jeho věku. V té době se absence rodičů ukazuje jako nevratný negativní fakt jak pro aktuální rozvoj řeči dítěte, tak i jeho pozdější řečový vývoj. Dítě, které prožilo období od jednoho do čtyř let bez rodičovské péče, projevuje v pozdějším věku menší slovní zásobu, horší porozumění čtenému textu, menší schopnost rozlišovat jemnější jazykové nuance, je méně schopné tvořit rýmy, vyhledávat synonyma (Šulová, 1992).

1.1 Předřečové projevy

Za jakousi základnu řečového vývoje lze pokládat předřečové projevy. Můžeme je chápat jako procvičování hlasivek, či jako operantní podmiňování, tak jak ho chápou behaviorálně orientovaní psychologové, nebo jako analogii cirkulárních reakcí, ve smyslu teorií Piageta.

POLŠTÁREK

HRAČKY

MAMINKU +
TATÍNKU

VZDUCH

VANIČKA

PENÍZE

ZLATÝ

PLÍNKY

JÍDLO

~~DUHA~~

NÁUŠNICE

SESTRÍČKŮ

OBLEČENÍ

KOČÁREK

PEŘINKU

TATÍNEK

ZDRAVOTNÍ

VIŠE TŘENÍ

ČEPIČKU

DUPAČKY

PĚČI

BOTIČKY

LÁSKU

KLID

JMÉNO

KAPIČKY

MLUVIT

Co potřebuje miminko?

Matka s dítětem komunikuje od počátku jeho vývoje. Předává dítěti prostřednictvím dialogu, ve kterém je zpočátku sama aktivnější a udržuje ho, zkušenosti a zprostředkovává mu svět s jeho souvislostmi potřebnými pro konkrétní život dítěte. Nepřetržitě interpretuje chování novorozence a přiřazuje mu význam, vede ho postupně k samostatnému osvojování základních konceptů a pravidel. Novorozenec projevuje specifické reakce na hlas matky, reaguje na její hlas otáčením hlavičky a očekáváním něčeho příjemného. Dítě reaguje na lidský hlas obecně s větší pozorností než na jiné zvuky z okolí, ale na hlas matky ještě živěji. Existují spekulace, že je to i tím, že tento hlas vnímalo nejčastěji v průběhu svého prenatálního vývoje a je mu tedy známý.

Za první předřečový projev lze považovat křik novorozence a jeho různé kvality, které se pozorná matka naučí velmi brzy rozlišovat. Matky už v porodnicích poznají křik vlastního dítěte. Velmi brzy se naučí rozlišovat křik svého dítěte z hladu, bolesti, z ospalosti.

Kromě pláče produkuje kojeneček množství zvuků – fonémů, přičemž se nejčastěji uvádí, že nejprve převládá zastoupení retnic *m*, *b*, *p*, což souvisí se zkušeností novorozence se sáním. Existuje však též hypotéza, že zvuky jsou produkovány od nejsilnějšího svalového napětí směrem k retnicím (ve smyslu proximodistálního vývoje), tedy že mezi zvuky převládají nejprve hrdelnice *gl*, *kl* a potom teprve retnice (Sovák, 1980).

V této souvislosti je třeba říci, že u kojenců byla prokázána citlivost na fonémy všech jazyků světa, která se však kolem osmého měsíce začíná ztrácet. Dítě je v počátku svého vývoje vybaveno citlivostí na zvuky charakteristické pro různé jazyky světa. Lze vyslovit domněnku, že v průběhu prvních osmi měsíců života probíhá jakýsi imprinting (vtisknutí) zvuků mateřského jazyka a ostatní zvuky ztrácí pro dítě význam, a tedy mizí i schopnost je rozlišovat (ústní sdělení Hanuše Papouška).

Důležitý základ pro formování synchronní komunikace matka–dítě poskytují oční kontakty. Matka zcela nevědomě, ale přesně zachycuje pohled dítěte a odpovídá na něj. Tím je signál vysílaný dítětem posilován. Hned po porodu projevuje většina matek snahu zachytit pohled dítěte. Jakmile dítě otevře oči a pohlédne na ni, započne matka aktivní projevy v rámci interakce, které jsou odborníky často přirovnávány k rituálům. Langmeier popisuje tento děj jako „pozdrav matky“ následovně: matka se usmívá a rozzářil výraz obličeje ve chvíli, kdy její obraz padne do středu zorničky dítěte. Vzdálenost obličeje matky je zhruba 20–25 cm od obličeje dítěte (Langmeier, 1991).

Mezi druhým a třetím měsícem dochází k fázi broukání a lálání, objevuje se důležitý projev – echolalie, což je napodobování a opakování vlastních náhodných vokalizací. Jako by se dítěti náhle určitý projev zalíbil a začne ho opakovat a případně modifikovat.

Tyto produkce postupně přecházejí ve žvatlání, které posluchačům zní jako promluvy v cizím jazyce. Mají artikulační a intonační charakter a mezi matkou a dítětem často dochází k jakýmsi dialogům, při kterých je „předáváno slovo“. Když jeden „hovoří“, druhý zmlkne a reaguje, až když „dostane slovo“.

Rubinštejn v této souvislosti popisuje tzv. malou řeč, která trvá relativně krátké období a často uniká pozornosti okolí. Zpravidla je spojována s etapou chápání a napodobování slov dospělých, kdy dítě zachycuje pravděpodobně jen fragmenty slyšených slov a snaží se je opakovat, často také zdvojit. Slova tak vznikají náhodně, závisí i na vyladěnosti dítěte pro tuto slovní produkci. Slova se významově neshodují a nemívají stálý význam. Často se jedná o zdvojování *kva-kva*, *va-va* (Rubinštejn, 1960).

Další fáze předřečových projevů je charakterizována zdvojováním slabik. Zprvu labiál (*ma-ma*, *ba-ba*) a posléze dentál (*ta-ta*, *da-da*, *na-na*). Domníváme se, že právě tato zprvu náhodná, zdvojením slabik vzniklá „slůvka“ jsou značně sociálně posilována rodiči a dalšími členy rodiny, neboť vzniká dojem, že je dítě začíná spontánně pojmenovávat.

PŘÍKLAD

Řekne-li dítě náhodně *da-da* a je přítomen dědeček, tak se okamžitě dostaví k postýlce a radostně reaguje na verbální projev dítěte. Několikrát ho může i opakovat a vybízet dítě k jeho zopakování. To se následně naučí spojovat zprvu náhodné zdvojení právě s touto osobou.

V rámci „dialogů“ s rodiči dochází k formování koordinace, tedy ke spojování vjemů a aktivit optických (dítě sleduje mimiku a hlavně mluvidla komunikující osoby), akustických modalit (dítě dává najevo radost, uslyší-li nějaký zvuk či opakování oblíbené promluvy – *kva*, *kva* a pozorně naslouchá nebo promluvu anticipuje), motorických (různé promluvy jsou vázány na pohybové hříčky – *Paci, paci; Takhle jedou páni; Vařila myšička*) a kinesetických modalit (dítě je často pohupováno, zvedáno). Různé předřečové hry jsou spojovány s tleskáním, hopsáním, fukáním, doteky.

Většina autorů se shoduje v tom, že mezi osmým a jedenáctým měsícem dochází k projevům první nápodoby v předřečových projevech. Dítě vyslovuje první napodobované zvuky pomaleji a často užívá tzv. bezhlasy šepot. Tento projev lze už považovat za přechod k projevům řečovým. V tomto období již dítě rozumí mnoha slovním výzvám – „Udělej paci, paci“, „Jak jsi veliký“, „Udělej ham“, „Kde je táta“.

Byla prokázána přímá úměra mezi rozsahem řečových projevů, kterým dítě rozumí, a rozsahem projevů, které později samo produkuje (Šulová, 2004).

1.1.1 Specifika „řeči zaměřené na dítě“

Počátky předřečových projevů v rámci rané interakce matka–dítě, respektive otec–dítě jsou popisovány určitými specifickými znaky, shrnutými pod pojem „child directed speech“ (na dítě zaměřená řeč). Rodiče zcela nevědomě a intuitivně užívají prostředků, které jsou specifické a které jsou obecně platné pro rodičovskou mluvu interkulturně. Papoušek realizoval rozsáhlou interkulturní studii (cca 40 zemí světa), která tento předpoklad potvrdila (Papoušek, Jürgens, 1992). Popíšeme si stručně, které jsou tyto specifické znaky, jež se projevují v řeči dospělých vůči malému dítěti. Je zajímavé, že takovouto řeč užívají dospělí obecně, tedy nejen rodiče dítěte.

- Je užívána přehnaná intonace. Dospělý mluví vyšším hlasem než obvykle, přičemž hlas žen je vyšší než hlasové projevy mužů, jež jsou však v rozhovoru s dítětem také vyšší než obvykle.
- Jsou zvýrazňována podstatná jména a slovesa a těmto slovům je dán v promluvách k dítěti větší prostor.
- Zájmena 1. a 2. osoby jsou nahrazována jmény. „*Pepíček hapal,*“ a ne: „*tys hapal.*“
- Slovní projev je v pomalejším rytmu a přestávky jasně rozdělují výroky a věty.
- Opakují se stejná slova a větné části.
- Těžší hlásky jsou nahrazovány jednoduššími.
- Je omezena slovní rozmanitost.
- Je hojněji užíváno zdrobnělin.
- Je častěji zapojována omezená slovní zásoba užívaná s dítětem.
- Přednost mají slova s konkrétním významem, která jsou obecně užívána častěji.
- Projevuje se správná gramatika i plynulost řeči i u těch dospělých, kteří spisovně nikdy nemluví.

- Jsou užívány krátké, srozumitelné a gramaticky správné věty.
- Projevuje se redukce obsahové složitosti řeči.
- Co do četnosti jsou nejčastěji užívány věty tázací, následují oznamovací a rozkazovací.
- Jsou zdůrazňovány nové informace.
- Jsou užívány rituální jazykové hry, při kterých matka zapojuje všechny modality dítěte, upoutává jeho pozornost, staví se mu do zorného pole, doprovází verbální projevy nápadnými projevy motorickými (úsmev, tleskání, vzpažování, rozvírání náruče, cinkání, klepání, dotýkání se). Velmi často jsou tyto rituální jazykové hry spojovány s určitou pravidelností. Příkladně v případech přebalování, oblékání určité části oděvu, určité situace – kojení, koupání ...

„Na dítě zaměřená řeč“ je v podstatě schopnost rodičů přizpůsobovat se jazykové úrovni svých dětí, usnadňování vzájemného porozumění a podněcování dítěte k vlastní řečové produkci. Papoušek nazývá schopnost rodičů intuitivně odhadnout úroveň dítěte (nejen v oblasti řečových projevů) rodičovskou didaktikou, či intuitivním rodičovstvím (Papoušek, Papoušek, 1987).

Významný psycholingvista J. S. Bruner se domnívá, že první základní koncepty interpersonálních struktur jednání a pozornosti, které se tvoří v raném kontaktu dítěte s matkou, jsou nutné předpoklady pro přijetí jazykových pravidel. Dítě se učí těmto pravidlům ne izolovaně, ale v jejich souvislosti se strukturami sociálního chování.

1.1.2 Předpoklady o průběhu řečového vývoje

Kolem jednoho roku dochází k relativně rychlému nárůstu slovní zásoby označující většinou věci či osoby v bezprostředním okolí dítěte. V souladu s teoretickými přístupy k vývoji řeči existují hypotézy o tom, jak se tento proces odvíjí.

Napodobováním

PŘÍKLAD

Matka řekne: „*Hrneček udělal báb.*“ A dítě opakuje: „*Ček bá.*“ První dětská slova jsou foneticky zjednodušována. Jsou vypouštěny počáteční segmenty – čokoláda *koláda* nebo se zdvojuje počáteční slabika – šašek *šaša*. Občas vyjadřují i zvláštní citový vztah k pojmenovanému předmětu – čokoláda *čočočka, čáčinka*.

Námítka k této hypotéze zní, že kdyby dítě mělo alespoň jednou slyšet různé kombinace vět dříve, než je začne aktivně užívat, začalo by samo mluvit až ve stáří.

Podmiňováním

PŘÍKLAD

Dítě: „*Nikdo mě má rád.*“

Matka: „*Ne, řekni: Nikdo mě nemá rád.*“

Dítě: „*Nikdo mě má rád.*“

Matka: „*Ne, poslouchej pozorně: Nikdo mě nemá rád.*“

Dítě: „*Aha, nikdo mě má nemá rád.*“

„*Rodiče vyjadřují souhlas či nesouhlas s mluvou dítěte, opakují jeho výroky, opravují je, rozšiřují varianty dětských promluv. Ukazuje se však, že matka vystupuje častěji v roli interpreta než v roli korektora. Navíc jsou snahy o korekce promluv dítěte často málo efektivní*“ (Atkinson a kol., 1995, str. 367).

Metodou „testování hypotézy“

Tento předpoklad vychází z toho, že se dítě naučí určité jazykové pravidlo a to potom testuje v různých situacích.

PŘÍKLAD

Maminka je „košilatá“ – Maminka je „zástěratá“.

Mnoho dokladů podporujících tento předpoklad lze vysledovat ve výzkumech zaměřených na anglické děti. Tam existuje celé období, ve kterém děti pochopí tvorbu minulého času pomocí koncovky *ed* a teprve postupně si osvojují (testováním pravidla v praxi) užívání nepravidelných sloves, kde toto pravidlo nelze aplikovat.

Vrozené faktory

Řečový vývoj má dle tohoto přístupu své obecné zákonitosti. V prvním roce si dítě osvojí několik slov, ve druhém roce dvou až tříslavné věty, ve třetím roce lze spatřovat počátek gramaticky správné produkce. Tento postup platí obecně všude na světě.

Dle tohoto přístupu dítě dozraje k určitému uchopování předmětů a stejně dozraje k určitému verbálnímu projevu. Dispozice k tomuto postupnému zrání je už geneticky daná. Pokud nedojde k nějakému dramatickému vývoji (jako například od lidské společnosti a podnětů lidské řeči izolované „vlčí děti“), všechny děti se naučí zhruba ve stejných vývojových etapách určité řečové dovednosti.

1.2 Období předpojmové, symbolické

První slova mají expresivní a regulativní charakter. Dítě jimi vyjadřuje své potřeby a zájmy a ovlivňuje své okolí. Je to řečový akt, který může být konvencí jen mezi matkou a dítětem, tzv. autonomní řeč, která úzce souvisí s aktuální situací a neverbálními projevy obou. Objevují se tzv. jednoslovné věty, které mají dle Sterna mnohoznačný význam. „*Ham*“ může znamenat: „*Mám hlad*“, „*Někdo jí rohlík*“, „*Vidím talíř, na kterém jím*“.

Slov je zpočátku užíváno jako předpojmu, které jsou založeny na vedlejších, nepodstatných znacích. Není rozlišeno, zda se jedná o našeho psa, všechny psy, jen vlčáky nebo všechna chlupatá zvířata z okolí dítěte, tedy i kočky. Za významné je zde přijato to, že se pohybuje po čtyřech a má chlupy. Zatroubí-li v okolí dítěte auto, dítě zvuk spontánně